תלמוד בבלי · אחרונים · אור הישר · סדר נזיקין

אור הישר על משנה אבות

הרב שמואל יצחק הילמן

ספריית אור ברסלב · or-breslev.co.il

אור הישר על משנה אבות

הרב שמואל יצחק הילמן

מקור הטקסט: דיקטה · רישיון: CC BY-SA 4.0

התכנים שלפניכם נאספו, מוינו, סוננו ונערכו בעמל רב ובמסירות על ידי צוות פרויקט 'אוצריא' (otzaria.org).

לקריאה באתר, עם המפרשים והמקורות ליד כל שורה: https://or-breslev.co.il/library/אור-הישר-על-משנה-אבות/
הקובץ נוצר ב־21 בנובמבר 2026 מגרסה v39-202611200317 של הספרייה.

תוכן העניינים

פרק א 5
משנה א 5
משנה ב 5
משנה ג 5
משנה ד 5
משנה ה 5
משנה ו 6
משנה ז 6
משנה ח 6
משנה ט 6
משנה י 6
משנה יא 6
משנה יב 6
משנה יג 6
משנה יד 7
משנה טו 7
משנה טז 8
משנה יז 8
משנה יח 8
פרק ב 8
משנה א 8
משנה ב 9
משנה ג 9
משנה ד 9
משנה ה 9
משנה ו 10
משנה ז 10
משנה ח 10
משנה ט 11
משנה י 11
משנה יא 11
משנה יב 11
משנה יג 11
משנה יד 11
משנה טו 11
משנה טז 12
פרק ג 12
משנה א 12
משנה ב 12
משנה ג 12
משנה ד 13
משנה ה 13
משנה ו 13
משנה ז 14
משנה ח 14
משנה ט 14
משנה י 14
משנה יא 15
משנה יב 15
משנה יג 15
משנה יד 15
משנה טו 16
משנה טז 16
משנה יז 16
משנה יח 16
פרק ד 17
משנה א 17
משנה ב 17
משנה ג 17
משנה ד 18
משנה ה 18
משנה ו 18

משנה ז 18
משנה ח 18
משנה ט 18
משנה י 18
משנה יא 18
משנה יב 18
משנה יג 19
משנה יד 19
משנה טו 19
משנה טז 19
משנה יז 19
משנה יח 19
משנה יט 20
משנה כ 20
משנה כא 20
משנה כב 21
פרק ה 21
משנה א 21
משנה ב 21
משנה ג 21
משנה ד 21
משנה ה 22
משנה ו 23
משנה ז 23
משנה ח 24
משנה ט 24
משנה י 24
משנה יא 24
משנה יב 24
משנה יג 25
משנה יד 25
משנה טו 25
משנה טז 25
משנה יז 26
משנה יח 26
משנה יט 26
משנה כ 26
משנה כא 27
משנה כב 27
משנה כג 27
פרק ו 27
משנה א 27
משנה ב 28
משנה ג 28
משנה ד 28
משנה ה 28
משנה ו 29
משנה ז 29
משנה ח 29
משנה ט 29
משנה י 30
משנה יא 30

פרק א

משנה א

משה קבל תורה מסיני, הא דקאמר מסיני ולא בסיני ע' בהקדמת עונג יו"ט.

שם ומסרה ליהושע כו', ע' בהקדמת הרמב"ם ובחובת הלבבות שער עבודת האלקים פ"ד.

שם ונביאים מסרוה לאנשי כנסת הגדולה, ע' כוזרי מאמר שלישי סי' ס"ה ובעקידה שער ששים.

משנה ב

על שלשה דברים העולם עומד על התורה ועל העבודה ועל גמ"ח, ע' עקידה ר"פ אחרי וע"ע בראב"ן סי' ס"ב ובמש"כ בחידושי לקידושין ד"ב ע"א.

משנה ג

אל תהיו כעבדים המשמשין את הרב ע"מ לקבל פרס כו', ע' בס' פני האריה החי ח"ב דרוש א' בחובת הלבבות שער הבטחון פ"ד ובשער חשבון הנפש פ"ג ובעקידה שער מ"ד ובס' יראים סי' ז'.

משנה ד

יוסי בן יועזר איש צרדה ויוסי בן יוחנן איש ירושלים קבלו מהם, וכ' התוי"ט בשם הרמ"ה דהוא משמעון ואנטיגנוס, ומסיק דיש גורסין ממנו כו' וע' בתפארת ישראל, אולם בתשב"ץ ח"ד סי' מ"ב גריס ממנו ומפרש דכוונת המשנה לאנטיגנוס איש סוכו, ושם האריך מאד בביאור משניות אלו בטוב טעם ע"ש.

שם יהי ביתך בית ועד לחכמים והוי מתאבק בעפר רגליהם והוי שותה בצמא את דבריהם, ע' עקידה שער ס"ז.

משנה ה

יהי ביתך פתוח לרווחה ויהיו עניים בני ביתך, הוא כנגד האנשים שעבור בני ביתם יתנהגו בהוצאה עשירה, ומקמצין בהוצאת הצדקה, לכן אמר יהי ביתך פתוח לרווחה לאחרים, ויהיו עניים בני ביתך, עמהם תתנהג בעניות מעט, ע"ד שפירש"י בחולין פ"ד סוף ע"א בדרשת חז"ל עה"פ תן חיים לנערותיך, וז"ל לבני ביתך למד דרכי חיים להסתפק במזונות קלים ע"ש.

משנה ו
והוי דן את כל האדם לכף זכות, ע' חובת הלבבות שער הכניעה פ"י ובתשובות רבינו אברהם בן הרמב"ם ז"ל סי' ס"ו.

משנה ז
הרחק משכן רע ואל תתחבר לרשע, הוא ע"ד שאמרו חז"ל בשבת ס"ג ע"א אם ת"ח נוקם ונוטר כנחש הוא חגרהו על מתניך אם עם הארץ הוא חסיד אל תדור בשכונתו.

משנה ח
אל תעש עצמך כעורכי הדיינין, ע' בת' הרמב"ם דפוס ירושלים סי' ש"א.
שם וכשיהיו בעלי דינין עומדים לפניך יהיו בעיניך כרשעים כו', פי' ששניהם הם עתה בספק גזל, המוחזק אם רוצה להחזיק לעצמו ממון זולתו, והתובע אם רוצה להוציא שלא כדין מיד המוחזק.

משנה ט
שמעון בן שטח אומר הוי מרבה לחקור את העדים והוי זהיר בדבריך שמא מתוכם ילמדו לשקר, הנה בזה יפה כתב בס' דרך אבות דאפשר דמעשה דבעי מוכסא המובא בסנהדרין מ"ד ע"ב שהסנהדרין הרגו לבנו של שמעון בן שטח ונתגלה אח"כ שהיה ע"פ עדות שקר כדפירש"י שם, זהו שגרם לו לאמר הוי מרבה לחקור את העדים כו'.

משנה י
אהוב את המלאכה ושנא את הרבנות, ע' מסלת ישרים פכ"ב.

משנה יא
חכמים הזהרו בדבריכם כו', לכאורה נראה דמש"א חכמים הוא ק"ו לכל אדם ע"ד שאחז"ל בפסחים צ"ט ע"א יפה שתיקה לחכמים ק"ו לטפשים, אמנם בתוי"ט הביא בשם המדרש שמואל חכמים דוקא, שעל דברי הדיוט אין משגיחין ע"ש, והלשון דסוף המשנה מורה כדבריו דמסיק וישתו התלמידים כו', וע' בת' הרמב"ם דפוס ירושלים סי' צ"ז.

משנה יב
אוהב שלום ורודף שלום, פי' אוהב שלום להקרובים אליו במקום ובדעת, ורודף שלום גם לרחוקים.

משנה יג
ודישתמש בתגא חלף. הוא ע"ד שאחז"ל בעירובין י"ג ע"ב כל המחזיר על הגדולה גדולה בורחת ממנו וכל הבורח מן הגדולה גדולה מחזרת אחריו וזמש"א ודישתמש בתגא חלף,

היינו באיזה כתר שישתמש יתחלף לו נגד רצונו, דאם ישתמש בגדולה תברח ממנו, ואם ישתמש בכתר של ענוה אמתית תחזיר הגדולה אחריו, וע' סוטה ד"ט ובס' אהבת ציון להנוב"י דרוש ט'.

משנה יד

אם אין אני לי מי לי, הוא ע"ד מש"א בפדר"א פל"ד שבשעת פטירתו ש"א מן העולם הוא מכניס לבניו ולב"ב ולממונו ואומר להם בבקשה מכם בואו והצילוני מן המות הרע הזה כו' עד שכולם משתמטין מלהושיעו עד ש שמעשיו הטובים מקדימין לפניו כדכתיב והלך לפניך צדקך, וכן בע"ז י"ז ע"א גבי ר"א בן דורדיא שאמר שמים וארץ בקשו עלי רחמים כו' אין הדבר תלוי אלא בי כו', וה"נ אמרינן בשבת קנ"א ע"ב עד שאתה מוצא ומצוי לך ועודך בידך, וזמש"א אם אין אני לי מי לי, והענין רחב מאד ובמק"א הארכתי בזה.

שם וכשאני לעצמי מה אני, פי' אף עשיר שבעשירים לא יוכל לאמר שא"צ לזולתו, כי תיכף בגיחו מרחם צריך מי שיחתוך טבורו, ובכל טפחות ימי חיי חלדו מי שיכין לפניו מים ומזון וכל צרכי האדם, ואחרי פטירתו מי שישכיבהו למנוחת עולמים ויכסה את קברו, וזהו מה שאמר בן זומא ברוך שברא כל אלה לשמשני ברכות נ"ח ע"א, וכשירגיש בלבו כשאני לעצמי מה אני, ידע כי גם הוא אבר מהגוף הכללי וצריך ג"כ לשמש להקבוץ המדיני, וע"ע בעקידה למגילת קהלת בפסוק טובים השנים.

שם ואם לא עכשיו אימתי, הוא ע"ד שאמר ר"א לקמן פ"ג שוב יום אחד לפני מיתתך, והסביר לתלמידיו דדוקא משום דלא ידע האדם את עתו לכן יהיה כל ימיו בתשובה שבת קנ"ג ע"א, וממילא על כל שעה ושעה מחייו קורא אני עליו אם לא עכשיו אימתי.

משנה טו

שמאי אומר עשה תורתך קבע אמור מעט ועשה הרבה והוי מקבל את כל אדם בסבר פנים יפות, במשנה זו שמעינן שמאי כל הנוגע בין אדם למקום ובין אדם לחבירו, ראשית השמיענו שלימוד התורה לא יהיה אצלו עראי רק קבע, וזהו מה שמברך בכל יום בקומו משנתו לעסוק בדברי תורה, היינו שהתורה תהיה אצלו עסקו האמתי בעולמו, ושאר ענייניו לכלכל את ביתו יהא אצלו עראי וטפל, וכאשר יבא לימוד תורתו לפועל ומעשה יאמר מעט ויעשה הרבה, כי אחרי ללמוד וללמד המטרה התכליתית היא לשמור ולעשות ולקיים, אולם כאשר יהיה טרוד כ"כ בלימוד וקיום התורה אפשר שיהיה פרוש ונבדל לגמרי מזולתו, לכן לשמור שיווי המשקל בין אדם לחבירו הזהיר והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות, וזהו מה שאחז"ל לקמן בסמוך ולא המדרש עיקר אלא

המעשה, דמאמר זה כולל המעשים טובים בין אם הוא בין אדם למקום או בין אדם לחבירו.

משנה טז

ר"ג אומר עשה לך רב והסתלק מן הספק ואל תרבה לעשר אומדות, הנה דרך כל איש ישר בעיניו, ולא די מה שהוא לעצמו שבע רצון מדרכיו, עוד ירצה להיות מדריך לזולתו ולכל העולם, לכן הזהיר התנא מנע עצמך להיות רב לזולתך רק עשה לך רב, שהרב יהיה לך, וזה יהיה ג"כ לתועלת שאם תלך בדרכי עצמך אפשר שתפול ספק בלבך אולי לא עשית כהוגן, אבל אם על בינתך לא תשען אלא על דעת רבך אז את נפשך הצלת מאחריות הספק, ולזה מסיק ואל תרבה לעשר אומרות, דהנה לפ"מ שהבינו המפרשים כי רק על דין מעשר היתה כוונתו. א"כ מאי בעי הכא הלא במס' מעשרות מקומו, ומאי אל תרבה, לכן נלע"ד כי רק משום דדין אומדנא נאמרה במעשר כדאמרינן נ"ט ע"א ובכ"מ דתרומת מעשר ניטלת באומד ובמחשבה, לכן הזכיר בזה אומדנא דמעשר, אבל כוונתו היתה גם על כלל תרומת מדותיו של האדם בכל דרכי חייו, שהוא מעשר משלו לזולתו מאונו ומהונו מפעולתו ומשכלו, שלא ירבה לעשר כל מעשרותיו אלו מאומד שכל האנושי., רק הכל במדה במשקל ובמשורה לפי דעת תורה וחכמי התורה, וגם בזה תהיה התועלת מה שיעשה רב לעצמו כדפתח בראשית דבריו.

משנה יז

כל ימי גדלתי בין החכמים ולא מצאתי לגוף טוב משתיקה, ע' עקידה שער ס"ב.

משנה יח

רשב"ג אומר על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום כו', הנה הכא משמע דהוא היה הממציא הא דמשנתנו, אולם במד"ר ר"פ שפטים הלשון, אמר רשב"ג אל תהי מלגלג בדין שהוא אחד משלשה רגלי העולם למה ששנו חכמים על שלשה דברים העולם עומד על הדין ועל האמת ועל השלום כו' ע"ש, הלא דהוא גופיה הביא כן בשם שנו חכמים, ובמה שאמר אל תהי מלגלג בדין דקשה איך יעלה על דעת מי שהוא ללגלג, עמש"כ בזה דבר נכון בפרדס דוד לפ' שפטים שם.

פרק ב

משנה א

רבי אומר איזוהי דרך ישרה שיבור לו האדם כל שהיא תפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם, וקשה מה צריך רבי לשנות בברייתא בפ"ע במס' תמיד דכ"ח ע"א רבי אומר איזו

היא דרך ישרה שיבור לו האדם יאהב את התוכחות כו', הרי זה נכלל בתפארת לעושיה ותפארת לו מן האדם ועמש"כ בחידושי לתמיד שם.
שם והוי זהיר במצוה קלה כבחמורה שאין אתה יודע מתן שכרן של מצות, ע' בדרשות הר"ן דרוש ו' ובעקידה שער ע"ט.
שם והוי מחשב הפסד מצוה כנגד שכרה ושכר עבירה כנגד הפסדה, ע' חובת הלבבות שער התשובה פ"ג.

משנה ב

ר"ג בנו של ר' יהודא הנשיא. ע' תוס' ע"ז ל"ו ע"א ד"ה אשר לא יתגאל ובמש"כ בחידושי שם.
שם יפה ת"ת עם דרך ארץ שיגיעת שניהם משכחת עון וכל תורה שאין עמה מלאכה סופה בטלה וגוררת עון, הנה הדרך ארץ הם מלאכה או סחורה. ועפ"ז מובן הענין המשותף שבשניהם להשכיח עון, דלימוד התורה תתקיים בידו שיתפרנס בהיתר ע"י מסחרו או מלאכתו, והמלאכה או המשא ומתן יעשה באמונה כי מאור התורה לא יניחנו לעשותם ברמאות.

משנה ג

הוי זהירין ברשות כו', ע' במפרשים, ולדעתי הוא פשוט דזה כולל כל מין האנשים שיש להם רשות לעשות כל מה שבחפצם, למשל אם הוא עני אין לו רשות לעשות כל מה שירצה, שהוא קשור עם הוצאה מרובה שאין בידו, ואם הוא עשיר אבל יש בו תורה ויראת שמים, אין לו רשות מצד תורתו ויראתו או מצד נימוס וד"א וכהנה, אולם מי שאין בו כל אלו לו יש רשיון מיוחד לעשות כל מה שבחפצו, וממילא כלולים בזה כל מי שיש בו היכולת לעשות בלי שום מפריע בדיני אדם או בדיני שמים, ומאנשים כאלו שיש להם רשות כזה צריכים להיות זהירין.

משנה ד

ואל תאמן בעצמך עד יום מותך, ע' חובת הלבבות שער יחוד המעשה פ"ה.

משנה ה

ולא ע"ה חסיד. הוא דוקא שאינו שואל אצל אחר משא"כ אם לא הי"ל אצל מי לשאול כו' כדהאריך בזה הגאון מהר"י סלנטר ז"ל בס' אבן ישראל דרוש ד' וע"ע עקידה שער צ"ב.
שם ולא הביישן למד. הא דלא קאמר ולא הבשת פנים כדאמר לקמן פ"ה מ"כ בשת פנים לג"ע ע' בשמונה פרקים להרמב"ם פ"ד.

משנה ו

אף הוא ראה גולגלת אחת שצפה ע"פ המים אמר לה על דאטפת אטפוך כו', הוא ע"ד מאה"כ בור כרה ויחפרהו ויפול בשחת יפעל, והנה מי שרואה אה חבירו נופל בבור הלא יכמרו רחמיו עליו. אבל לפעמים הרואה אינו יודע כי הוא בעצמו כרהו כן הרבה פעמים מתאונן האדם על נפילתו וישכח כי המכשול לרגליו בידיו הניח, וכדכתיב אולת אדם תסלף דרכו וגו', והראה ינוקא דריש לקיש מקורו בקרא דויצא לבם ויחרדו איש אל אחיו לאמר מה זה עשה אלקים לנו תענית ד"ט ע"א דהאבות שכחו לשעה דבידיהם טמנו רשת זו לרגלם, והלל כי ראה הגולגלת שצפה ע"פ המים הבין כי לא על חדת היא, רק סיבה קדומה גרמה לזה, ואמר על דאטפת אטפוך וסוף מטיפיך יטופון. כי זוכר כל הנשכחות נותן לרשע רע כרשעתו.

משנה ז

מרבה תורה מרבה חיים, פי' חיים הנצחיים, כי חזקה דאורייתא וכל מה שהרבה תורה, בעוה"ז נשאר זכות זה להעמידו על חזקתו לנצח כדהארכתי בספרי הדרושי לפ' וירא.

משנה ח

אם למדת תורה הרבה אל תחזיק טובה לעצמך כי לכך נוצרת, ע' מסלת ישרים פכ"ב.
שם הוא היה מונה שבחם ר"א בן הורקנוס בור סוד שאינו מאבד טיפה כו', הנה לפ"מ דכל מילי דאבות הן מדות טובות, ולהכי אחז"ל בב"ק ד"ל ע"א האי מאן דבעי למהוי חסידא לקיים מילי דאבות, ואחרי דמסדר המשנה קבע במשנתו שהיה מונה שבחם, ודאי דמדה נכונה היא לספר בשבח הבריות. וכן אמרו בספ"ג דמגילה האי מאן דשפיר שומעניה שרי לשבוחיה ומאן דשבחיה ינוחו לו ברכות על ראשו, ולפ"ז יל"ד מהכא אהא דאחז"ל לעולם אל יספר אדם בטובתו של חבירו שמתוך טובתו בא לידי רעתו, ונראה דלהכי דייק הרמב"ם בפ"ז ה"ד מה' דעות, וכתב בזה"ל וכל המספר בטובת חבירו בפני שונאיו ה"ז אבק לה"ד שזה גורם להם שיספרו בגנותו, ומסיק עלה בהגהות מיימונית אבל בפני אוהביו מותר דברי הכל ריב"ז היה מונה שבחן ע"ש, אכן הרשב"ם בב"ב קס"ד ע"ב כ' מתוך שמרבין בשבחו כו', וכן פירש"י נמי בערכין ט"ז ע"א שכשהוא מספר בטובתו יותר מדאי כו' ע"ש, וכ"ה ממש לשון הרי"ף בפ"ב דשבת. ועפ"ז י"ל דמשנתנו והא דמגילה איירי כשמספר בטובתו כמו שהוא, והא דערכין כשמספר יותר מדאי, וע"ע עקידה שער ס"א ושער תשעים.
שם אם יהיו כל חכמי ישראל בכף מאזנים ור"א בן הורקנוס אף עמהם ור' אלעזר עזר בן ערך בכף שניה מכריע את כולם, ע' כוזרי מאמר שלישי סי' ס"ה.

משנה ט
אמר להם רואה אני את דברי אלעזר בן ערך שבכלל דבריו דבריכם, היינו דלעניין דרך הישרה היא לב טוב ולדרך רעה לב רע, נראה דלכך הכריע ריב"ז כוותיה. עפ"מ דאמרינן בברכות ס"א ע"א יצר הרע דומה לזבוב ויושב בין שני מפתחי הלב ע"ש, הרי המקום הטוב והרע נובע מלב האדם, וה"נ אמרינן בירושלמי תרומות ספ"ח כל האברים תלוין בלב ע"ש ולה"ק שבכלל דבריו דבריכם.

משנה י
יהי כבוד חברך חביב עליך כשלך, ע' העמק שאלה לשאילתות פ' קדושים סי' ק"א אות ג' **שם** ושוב יום אחד לפני מיתתך, ע' עקידה שער ל"ו.

משנה יא
עין הרע ויצר הרע ושנאת הבריות מוציאין את האדם מן העולם, פי' דיצה"ר מניע כל תאות לבו, ועין הרע משתתף עמו, כדכתיב ולא תתורו אחרי לבבכם ואחרי עיניכם ואמרו עלה בירושלמי ברכות פ"א ה"ה ליבא ועינא תרין סרסורין דחטאה ע"ש, וזה בנוגע בין אדם למקום, ושנאת הבריות הוא בין אדם לחבירו.

משנה יב
וכל מעשיך יהיו לשם שמים, ע' עקידה שער ע"ב.

משנה יג
ואל תהי רשע בפני עצמך, וע' בספר התניא דפ"א.

משנה יד
הוי שקוד ללמוד תורה ודע מה שתשיב לאפיקורוס, ע' חובת הלבבות שער היחוד פ"ג.

משנה טו
ר"ט אומר היום קצר כו', הנה הקדים הקדמה זו מפני סיום דבריו לא עליך המלאכה לגמור כו' דאל"ה מי לא ידע קיצור ימיו של אדם במה נחשבים נגד אלפי שנה שעברו ושעתידים לבא, ולפחות אם היה יודע זמן פטירתו מן העולם אז היה יודע איך להתחשב עם הזמן לפי ערך המלאכה העומדת לפניו, אכן יום המיתה מכוסה מבני אדם כדאמרינן בפסחים נ"ד ע"ב, ואף כי ודאי לטובה תחשב כמובן. אבל בנוגע לפעולתו עם ערך המלאכה שלפניו לגריעותא תחשב, כי תמיד יחשוב על אפשרות של ביאת שמשו הפתאומית, ומצד אחר יראה מלאכה מרובה כזאת לפניו, כן מי לא ידע שהמלאכה מרובה וחז"ל אמרו בעירובין כ"א ע"א דכל העולם כולו אחד משלשת אלפים ומאתים

בתורה, והפועלים עצלים הם אברי הגוף לקבל עליהם נוסף על צרכי הגוף מלאכת קודש מרובה כזו, ורק משום הנחמה שאח"כ נאמרו לא עליך המלאכה לגמור כו'

משנה טז

הוא היה אומר לא עליך המלאכה לגמור כו', והוא כדאמרו במד"ר מצורע פי"ט סי' ב' מי שטיפש אומר מי יכול ללמוד את התורה נזיקין ל' פרקים כלים ל' פרקים מי שפיקח מהו אומר הריני שונה שני הלכות היום שני הלכות למחר כו' וע"ש מה שמשלו משל לזה, וזהו מש"א ואי אתה בן חורין להבטל ממנה אם למדת תורה הרבה נותנין לך שכר הרבה ונאמן הוא בעל מלאכתך שישלם לך שכר פעולתך, היינו נאמן הקב"ה לשלם שכרך לפי ערך פעולתך. ולפ"ז אין לך להתחשב עם קיצור הזמן, וגם זה נוכל לכוון בדברי ר"נ בר יצחק באמרו אנן פועלי דיממא אנן, עירובין ס"ה ע"א.

פרק ג

משנה א

עקביא בן מהללאל אומר הסתכל בשלשה דברים ואין אתה בא לידי עבירה כו', ע' בס' אהבת ציון להנוב"י דרוש ח'.

שם ולפני מי אתה עתיד ליתן דין וחשבון. מה הוא דין ומה הוא חשבון ע' בהקדמת עונג יו"ט סי' ה' וע"ע עקידה שער מ"ג ובהקדמתו למגילת אסתר.

משנה ב

הוי מתפלל בשלומה של מלכות כו', ע' מה שהאריך בזה הגאון ר' יצחק אלחנן ז"ל בהקדמה לספרו נחל יצחק.

משנה ג

שלשה שאכלו על שלחן אחד ולא אמרו עליו ד"ת כאילו אכלו מזבחי מתים שנאמר כי כל שלחנות מלאו קיא צואה כו', הנה דבריהם הקדושים מובנים ע"פ המקובל שכל הבריאה דרושה לתכלית הנרצה הוא קיום התורה, וזהו משאחז"ל בברכות ד"ו ע"ב כי זה כל האדם כל העולם כולו לא נברא אלא לצוות לזה כו' כדהאריך בזה הרמב"ם ז"ל בהקדמתו לסדר זרעים, והענין הוא כי הבעל חי שמועיל למאכל האדם נתעלה להיות בסיס אל האדם לעבודת הבורא, וממילא גם הצומח והדומם שעל ידם נתגדל נתרוממו אף הם למדרגה עילאה, ואם על השלחן שאוכלים עליו לא נאמרו ד"ת נכונה מליצתם כמה"כ כי כל שלחנות מלאו קיא צואה כי אין להאכילה מטרה אחרת, אבל אם נאמרו עליו ד"ת עדות הוא עמש"כ ויאמר אלי זה השלחן אשר לפני ה'.

משנה ד

הנעור בלילה והמהלך בדרך יחידי והמפנה לבו לבטלה הרי זה מתחייב בנפשו, אפ"ל ע"ד הצחות קצת דהני תלת מילי חדא נינהו, לפ"מ דאמרינן בב"מ פ"ג ע"ב העוה"ז דומה ללילה, וכאשר בדרכי חייו של האדם הוא מוטרד על המחיה והכלכלה, ודקדוקי עניות מעבירין את האדם דעתו וע"ד קונו כדאמרינן בעירובין מ"א ע"ב, אמנם מאידך גיסא יצילוהו מלראות פני גיהנם כדאמר התם, אכן מכלל הן אתה שומע לאו דאם אין לו טרדת פרנסה אין לו במה להצטדק, ועליו מוטל יותר החוב להתבונן בדרכי חייו לבא ע"י מעשיו הטובים לעולם שכולו טוב, והנה העני אינו הולך יחידי כי חבורה גדולה של בעלי חוב מלוים אותו בכל טפחות ימי חיי חלדו, אשתו דורשת מזונות בני ביתו הלבשה והנעלה הבעה"ב שכר דירה המלמד שכר לימוד כו' כו', ולהיפוך העשיר ילך תמיד דרכו באין שום מפריע כי אין תובע רודף אחריו, וזמש"א הנעור בלילה. אם בעוה"ז שהוא דומה ללילה הוא נעור משנתו לחשוב חשבונו, וימצא כי הוא הולך בדרך ימי חייו יחידי, בלי שום מפריע אם רק היה חפצו אדיר לעשות טוב לנפשו, ובכ"ז מפנה לבו לבטלה ה"ז מתחייב בנפשו.

משנה ה

כל המקבל עליו עול תורה מעבירין ממנו עול מלכות ועול ד"א כו', הנה זה פשוט משום שקבל עליו עבודת ממה"מ הקב"ה פטור מעבודת מלך בו"ד, וכמו שמצינו ביום הקמת המשכן שהביאו את קרבנם, והשי"ת אמר למשה קח מאתם וגו' ונתת אותם אל הלוים איש כפי עבודתו וגו' ולבני קהת לא נתן כי עבודת הקדש עליהם בכתף ישאו, ובע"כ משום שנשאו על עצמן בכתף את כלי הקדש, משו"ה נעשו הם בעצמם מרכבה לשכינה ואינם בדין משא שאר עבודות, והיינו דאמרינן בסוטה כ"א ע"א דתורה מגנא ומצלא, ובב"ב ד"ח ע"א רבנן לא צריכי נטירותא, והדברים ארוכים.

משנה ו

ר' חלפתא איש כפר חנניא אומר עשרה שיושבין ועוסקין בתורה שכינה שרויה ביניהם כו', הנה הר"ב גריס עשרה שהיו יושבין בדין וע' בתיו"ט, ומסתמא גרסי הכי משום הא דברכות ד"ו ע"א, ועפ"ז י"ל דהמספרים של עשרה חמשה ושלשה הן ע"פ משנתנו דריש סנהדרין דאיירי בעסוקין בדין. והוסיף מניין אפילו אחד דדבר תורה חד נמי כשר דכתיב בצדק תשפוט כדאמר שם ד"ג, או ביחיד מומחה או בקבלוהו עלייהו. ומספר כ"ג וע"א דחשיב במשנה שם מובן מאליו דשכינה שריה ביניהם, אולם לבד מה דהעירו התוס' בסוכה י"ג ע"א אהא דמשנתנו, נראה ג"כ דאין לו שום שייכות להא דהתם, דבמשנתנו

נשנית בשם תנא והתם אמורא קאמר לה, ולאו בחדא גוונא דפתח בתפילה וסיים בדין ע"ש, וסתמא דמשנתנו דאיירי בעסק התורה פתח בעשרה, עפ"מ דאמרינן בברכות ס"ג ע"ב דאין התורה נקנית אלא בחבורה, ואם לא מצא עדה שלמה תהיה חבורה של חמשה ואפילו של שלשה דגם באלו שכינה שרויה ביניהם, אולם אם לא מצא שום חבורה שלא יפסיק בשביל זה לימודו, להכי מסיק ומניין שאפילו אחד כו'.

משנה ז

תן לו משלו שאתה ושלך שלו וכן בדוד הוא אומר כי ממך הכל ומידך נתנו לך, ע' מד"ר משפטים פל"א סי' ט' בפסוק כן תעשה לשורך ובחובת הלבבות שער הבטחון פ"ד.

משנה ח

כל השוכח דבר אחד ממשנתו מעה"כ כאילו מתחייב בנפשו כו', ע' מש"כ הגאון נצי"ב ז"ל בביאורו העמק דבר והרחב דבר לפ' ואתחנן ד' ט'.

שם הא אינו מתחייב בנפשו עד שישב ויסירם מלבו, ע' עקידה פ' תבוא שער צ'.

משנה ט

כל שיראת חטאו קודמת לחכמתו חכמתו מתקיימת, ע' עקידה לקהלת בפסוק כי ברוב חכמה רב כעס.

משנה י

רוח המקום כל שרוח הבריות נוחה הימנו נוחה הימנו וכל שאין רוח הבריות נוחה הימנו אין רוח המקום נוחה הימנו, והנה התוי"ט עביד צריכותא ע"ש. משמע דקשה ליה מדוע לא נוכל להבין את הלאו מכלל ההן, וע"ש עוד במפרשים, ולעד"נ דכל דבריהם סובבים אם נפרש דברי חכמי המשנה דקאי רק על כלל הנהגת האדם, אולם י"ל עוד דמשנתינו כללה עוד אגב אורחא נם פרטיות מעשה בני אדם דלפעמים מסופק האדם אם טוב עשה בזה או רע דוגמא דאמרינן בברכות כ"ג ע"א אל תהי ככסילים שחוטאים ומביאים קרבן ואינם יודעים אם על הטובה מביאים או על הרעה הם מביאים אמר הקב"ה בין טוב לרע אין מבחינים והם מביאים קרבן לפני ע"ש, ובענינים כאלו יש הרבה פעמים מקום להסתפק אחרי דחז"ל אמרו בנזיר כ"ג ע"ב גדולה עבירה לשמה, ממצוה שלא לשמה ובברכות ס"ג ע"א אמרינן בכל דרכיך דעהו אפילו לדבר עבירה ע"ש, ולפ"ז אם לכתחילה עשה לשם שמים מ"מ לבו נוקפו, כיון דע"פ ראות עין האנושי עכ"פ עבירה עשה בפועל, וא"כ מאן מפיס אם לפי רוח המקום נחשבת זאת למצוה כפי מחשבתו וכוונתו לטובה. או יהיה נדון לפי מעשיו בפועל, על זה אמר התנא דבדברים אלו אפשר להבין מדעת הבריות, ואם דעתם נוחה הימנו בפעולתו זו, אז גם רוח המקום נוחה הימנו,

ואע"ג דלעין הרואה נחשבת לעבירה. כדאשכחן באליהו בהר הכרמל שהקריב בבמה בשעת איסור הבמות, ונסתייע על ידו קידוש השם גדול לעיני כל ישראל, ומן השמים הסכימו על ידו וע' ברש"י ברכות שם, וכן במעשה יעל שהפקירה עצמה לזנות כדדרשינן בנזיר כ"ג ע"ב, ומעבירה זו נצמחה תשועה לכל ישראל, וכן להיפוך אפילו אדם לומד תורה אבל הוא לקנטר ולקפח בזה אחרים, ע"ז אחז"ל נוח לו שלא נברא כדהבינו התוס' בנזיר שם, ועל כגון זה אמרו ביומא פ"ו ע"א מה הבריות אומרות עליו אוי לו לפלוני שלמד תורה ראו כמה מקולקלין מעשיו כו', ועפ"ז רישא וסיפא דמשנתינו שניהם צדקו יחדיו, ברישא איירי שעשה עבירה לשם מצוה, בזה רואין אם רוח הבריות נוחה הימנו אז גם רוח המקום נוחה הימנו, וסיפא איירי שעשה מצוה לשם עבירה, ובכגון זה הלא אין רוח הבריות נוחה הימנו, אז גם רוח המקום אין נוחה הימנו.

משנה יא

המחלל את הקדשים והמבזה את המועדות והמלבין פני חבירו ברבים כו', ע' מסלת ישרים פי"א.

שם והמפר בריתו של א"א כו', ע' ברמב"ם פ"ג ה"ח מה' מילה ופ"ג ה"ו מה' תשובה וברש"י סנהדרין צ"ט ע"א ובמש"כ בחידושי עה"ת פ' לך לך.

משנה יב

ר' ישמעאל אומר הוי קל לראש ונוח לתשחורת כו'. והנה תיבות קל לראש אפשר להבין כדפי' הרמב"ם ז"ל שלפני אדם גדול תרגיש בעצמך קלות ע"ש, אולם מה מאד עמלו בוניו בתיבות ונוח לתשחורת, ולולא דבריהם ז"ל היה נלע"ד עפ"מ דאמרינן בעירובין כ"ב ע"א עה"פ שחורות כעורב במי אתה מוצאן במי שמשחיר פניו עליהן כעורב ע"ש, וזמש"א הכא הוי נוח לתשחורת שהשחרורית עבור התורה תהיה נוח לך ותקבלם במנוחה, וכ"מ במס' ד"א זוטא פ"ב דחשיב הוי קל לראש ונוח לתשחורת אצל שפל רוח ואסקופא הנדרסת ובמס' ד"א רבה פ"ב קאמר העניים והביישנים ושפלי הרוח ונוחין לתשחורת ע"ש אולם אם ירגיש א"ע תם במדרגה כזו אפשר שיהיה סר וזעף ויביט גם על זולתו ככה, לה"ק והוי מקבל את כל האדם בסבר פנים יפות.

משנה יג

ד"ע אומר שחוק וקלות ראש מרגילין לערוה, ע' מסלת ישרים פ"ה.

משנה יד

חביב אדם שנברא בצלם כו' חביבין ישראל שנקראו בנים למקום כו', ע' עקידה שער ע"ו.

משנה טו
הכל צפוי והרשות נתונה ע' מה שהאריך בזה באור שמח פ"ד מה' תשובה, וע"ע עקידה שער ק"ג.

משנה טז
הכל נתון בערבון כו', נראה עפ"מ דאמרינן בנדרים מ"א ע"א כיון שהגיע קיצו של אדם הכל מושלים בו כו' למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך, ומייתי שם עובדי טובא ע"ש, וכן יראנו הנסיון כי המות יבא ע"י כמה וכמה דרכים מי בחרב מי בחיה ע"י חמה ע"י צינה וכה"ג, וכולם הם שלוחי ההשגחה כמו לקיומו כן להעדרו, וזמש"א הכל נתון בערבון היא הבריאה הם הערבים עבור האדם, ולאו דוקא האדם כי אם מצודה פרוסה על כל החיים, כל מי שהוא בשם בעל חי יש עבורו ערבים אלו, אלא כל זמן שקיומו נחוצה ע"פ תבל, אז עדיין החנות פתוחה והחנוני מקיף כו'.

משנה יז
כל שחכמתו מרובה ממעשיו למה הוא דומה לאילן שענפיו מרובין ושרשיו מועטין כו', ע' עקידה שער כ"ז ושער ס"ג.

משנה יח
ר"א חסמא אומר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות תקופות וגמטראיות פרפראות לחכמה, הנה במשנה זו איכא דיוקי טובא ומכולם מדוע תנא פתחי נדה, הלא מסכת נדה הרבה גדולה ממס' קינין ויש בה הרבה יותר דינין והי"ל למיתנא קינין ונדה.
ונראה דכל זמן שהיה ביהמ"ק קיים היו מוכרחות כל הנשים לדעת בדיוק זמן פתחי נדותן וזיבתן משום הקרבת קיני זבות, וממילא היו נשמרות להן ימי נדה לחוד וימי זיבה לחוד, לענין שומרת יום כנגד יום שהוא רק בי"א יום שבין נדה לנדה, ובאם ראתה שלשה ימים רצופין ידעה למנות ז"נ ולהביא קיני זיבה, ובודאי תיכף אחר החורבן היו זהירות בחשבונן כפי שהיו רגילות.
והנה ראב"ע היה בן י"ד או ט"ו שנה כשחרב הבית כדכ' התוס' בשבת נ"ד ע"ב ובדוכתי טובא, וכשהיה בן י"ח מינוהו נשיא כדאמרינן בברכות כ"ח ע"א, ור"א חסמא היה תלמידו כדאמרינן בחגיגה ד"ג, ולפי שהיה שנים אחדות אחר החורבן, ובהעדר הקרבנות זיבה עלול להשתכח חשבון פתחי נדות וזבות. לכן מצא ר"א חסמא לנחוץ לאמר קינין ופתחי נדה הן הן גופי הלכות, והזכיר ג"כ קינין משום תקותם למחר יבנה ביהמ"ק, כדחשו לזה כמה תנאי, וקאמר דאינו דומה לתקופות ומזלות אע"ג דבשבת ע"ה ע"א אמרו דגם בהן מצוה לחשוב, אבל קינין ופתחי נדה הן גופי הלכות משום שנוגעים

למקור טהרה וקדושת הישראלי, משא"כ תקופות וגמטריאיות הן רק פרפראות לחכמה, וע' רמב"ן לס' המצות שרש ראשון, והשתא ניחא מש"א פתחי נדה, ומפתחי נדה נשמר ממילא גם פתחי זיבה. ואע"ג דלר"ע שילהי מס' נדה ילפינן דין שומרת יום כנגד יום מקראי, אכן ר"א חסמא שהיה תלמידו של ראב"ע כנ"ל, ואיהו בר פלוגתא דר"ע וס"ל דהוא הלמ"מ, לה"ק גופי הלכות.

פרק ד

משנה א

איזהו חכם הלומד מכל אדם כי', הנה התנא מלמדנו להוציא מדרך העולם שקוראים חכם למלמד לאחרים, וגבור המכריע בגבורתו את זולתו, ועשיר מי יש לו תועפות כסף, ומכובד המקבל כבוד מאחרים, לה"ק לא כי אלא בכל הדברים הוא להיפוך רק שימצא ההעדר בעצמו אז ימצא סיפוק בהכרעתו.

שם איזהו גבור הכובש את יצרו כו' איזהו עשיר השמח בחלקו, ע' שמונה פרקים להרמב"ם פ"ז ובעקידה שער ס"ה.

משנה ב

הוי רץ למצוה קלה כבחמורה כו', הנה המפרשים ייחסו דברי בן עזאי דהכא לדברי רבי לעיל רפ"ב דאמר הוי זהיר במצוה קלה כבחמורה, ולע"ד לא קרב זא"ז דרבי איירי כשהוא עסוק במצוה אז יעשה המצוה הקלה באותה הזריזות שהיה עושה המצוה החמורה, שענין גדול הוא הזהירות והזריזות שמניח בעשיית המצות, וכמו שהעידה תוה"ק וישכם אברהם בבוקר להראות על הזריזות שבו, פסחים ד"ד ע"א, ולפ"ז אפשר שמצוה קלה בזהירות יקרה יותר ממצוה חמורה בעצלתים, אבל בן עזאי איירי כשאין מצוה עוד לפניו וצריך עתה לרוץ אחריה, בזו קאמר משום דמצוה גוררת מצוה ואין ידוע איזו מצוה תגרור אחריה, לזאת הוי רץ למצוה קלה כבחמורה.

משנה ג

אל תהי בז לכל אדם, זה מובן עפמש"כ ש"א ט"ז האדם יראה לעינים וה' יראה לא ללבב, וראה איך נכשל בזה ראב"ש כדאמרינן בתענית ד"כ ע"ב, ואמרינן נמי בפסחים ד"נ ע"א עולם הפוך ראיתי עליונים למטה ותחתונים למעלה, ועפ"ז איך אפשר לבזות שום אדם בעולם.

משנה ד
מאד מאד הוי שפל רוח. ע' חובת הלבבות שער הכניעה פ"י ובס' אהבת ציון להגאון בעל נודע ביהודא דרוש ה' ושם דרוש י"ב.

משנה ה
ר' צדוק אומר אל תעשם עטרה להתגדל בהם ולא קרדום לחפור בהם, ע' בפי' הרמב"ם ובתשב"ץ ח"א. סי' קמ"ב.

משנה ו
כל המכבד את התורה פירש"י שאינו מניחה אלא במקום קדש ולא על ספסל שיושבים בו ב"א כו', ע' בפרדס לרש"י סי' רפ"ג ובת' הרמ"א סי' ל"ד ובת' באר שבע סי' ל"ח ובמה שהארכתי בחידושי למנחות ל"ב ע"ב.

משנה ז
החושך עצמו מן הדין פורק ממנו איבה וגזל כו', ע' חו"מ ס"ס י"ב ובביאור הגר"א שם, והר"ב פי' דחושך עצמו מן הדין במקום שיש גדול ממנו, וע' בת' מהרשד"ם חח"מ סי' א'.

משנה ח
אל תהי דן יחידי כו', ע' תוס' סנהדרין ד"ה ע"א ד"ה כגון אנא ובת' שבות יעקב ח"א סי' ק"מ.

משנה ט
כל המקיים את התורה מעוני סופו לקיימה מעושר כו', ע' חובת הלבבות שער חשבון הנפש ד"ה והאחד ועשרים.

משנה י
הוי ממעט בעסק ועסוק בתורה, פי' דאם יעשה העסק לעיקר וקביעת התורה לטפל הלא יכריע הרוב, ואמרינן בעירובין נ"ה ע"א לא תמצא לא בסחרנים ולא בתגרים.
שם והוי שפל רוח בפני כל אדם. בעירובין שם לא תמצא במי שמגביה דעתו עליה.
שם ואם בטלת מן התורה יש לך בטלים הרבה כנגדך כו', ע' בס' האשכול ח"א סי' כ"ד.

משנה יא
העושה מצוה אחת קונה לו פרקליט אחד, הנה הוא כדאמרו בשבת ל"ב ע"א ואלו הן פרקליטין של אדם תשובה שובה ומע"ט.

משנה יב
ומורא רבך כמורא שמים, ע' עקידה שער נ"א ובספר המצות להרמב"ם מ"ע ר"ט.

משנה יג
ר' יהודא אומר הוי זהיר בתלמוד ששגגת תלמוד עולה זדון, בתוי"ט כ' דהמד"ש הביא בשם הריטב"א שיש גורסין בתלמיד, והכוונה להזהיר שילמד לתלמיד כראוי ששגגת התלמיד בהוראותו עולה זדון לרב שמלמד אותו ע"כ, ולפ"ז האזהרה אל הרב, ויש סמוכין לזה מהא דב"ב כ"א ע"ב אזיל שייליה לרביה כו' ארור עושה מלאכת ה' רמיה כו', אולם ברש"י ס"פ אלו מציאות ד"ה עולה זדון משמע שהשגגה והזדון הוא בתלמיד על שלא שאל את רבו ע"ש, וע"ע בס' אהבת ציון להגאון בעל נוב"י דרוש ט'.

משנה יד
ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תורה כו', פירש"י ר' נהוראי זה ר' אלעזר בן ערך ועל שם שהיה מנהיר עיני חכמים בהלכה נקרא כך כדאיתא במס' שבת קמ"ז ע"ב עכ"ל, לכאורה יל"ד הלא בברייתא שם תני לא ר' נהוראי שמו אלא ר' נחמיה שמו ואמרי לה ר"א בן ערך שמו כו' מנ"ל לרש"י להכריע דהוא ר"א בן ערך דילמא ר' נחמיה כיון דמספקא להברייתא, וי"ל דממקומו הוא מוכרע, דקאמר שם חמרא דפרוגייתא ומיא דדיומסת קיפחו עשרת השבטים מישראל ר' אלעזר בן ערך איקלע להתם אימשך בתרייהו איעקר תלמודיה כו' והיינו דתנן ר' נהוראי אומר הוי גולה למקום תודה, והבין רש"י דהא דקאמר והיינו דתנן ר' נהוראי אומר הוא משום דהיינו הוא שנכשל בהיותו במקום שאינן בני תורה ואימשך בתרייהו ואיעקר תלמודיה. להכי אמר איהו גופיה הוי גולה למקום תורה, הרי מוכח מסתמא דהש"ס דהתם דר' נהוראי הוא ר"א בן ערך ולא ר' נחמיה,

משנה טו
הוי מקדים בשלום כל אדם, ע' מסלת ישרים פכ"ב ובעקידה שער פ"א.

משנה טז
ר' יעקב אומר העוה"ז דומה לפרוזדור בפני העוה"ב, ע' מסלת ישרים פ"א וע"ע מש"כ רב סעדיה גאון ז"ל בס' האמונות והדעות מאמר תשיעי פ"ד.

משנה יז
יפה שעה אחת בתשובה ומע"ט בעוה"ז מכל חיי העוה"ב ויפה שעה אחת של קורת רוח בעוה"ב מכל חיי העוה"ז, ע' עקידה שער נ"ט ובהעמק דבר לפ' בראשית בפסוק ועץ הדעת טוב ורע.

משנה יח
אל תרצה את חבירך בשעת כעסו, וכ' רבינו יונה דע"י הריצוי גופה יוסיף כעס על כעסו ע"כ, הנה כפי פירושו אשכחן ביבמות צ"ו ע"ב ובירושלמי שלמי שקלים פ"ב ה"ה דר'

יוחנן איקפיד על ר' אלעזר דלא אמר שמעתא משמיה עול לגביה ר' אמי ור' אסי אמרו ליה לא כך היה המעשה כו' הדר איקפיד טפי כו'.

משנה יט

שמואל הקטן אומר בנפול אויבך אל תשמח ובכשלו אל יגל לבך פן יראה ה' ורע בעיניו והשיב מעליו אפו. והנה לפ"מ דקשה מה חידש שמואל הקטן הלא קרא הכי כתיב במשלי, ולהכי פירש"י וז"ל ה"ג חרון אף לא נאמר אלא אפו מלמד שמוחלין לו על כל עונותיו וע"ע בתוי"ט, וכה"ג ילפינן בנדרים מ"א ע"א מקרא אחרינא דאין החולה עומד מחליו עד שמוחלין לו על כל עונותיו שנאמר הסולח לכל עוניכי הרופא לכל תחלואיכי.

משנה כ

הלומד ילד למה הוא דומה כו', הנה משנתנו נחלקת לג' חלקים, ברישא איירו אדות התלמיד דאם הוא ילד דומה אצלו לימודו לדיו כתובה על נייר חדש משא"כ אם התלמיד הוא זקן אז הוא דומה לדיו כתובה על נייר מחוק, ובמציעתא איירי במהות המלמד דאם הוא קטן דמיין פירות לימודו לענבים קהות ויין מנתו משא"כ אם הוא זקן דמיין לענבים בשולות ויין ישן, ועל אלו הדברים של אלישע בן אבויה ור' יוסי בר"י הוסיף רבינו הקדוש דהוא מסדר המשנה בסיפא דמשנתינו, דהכלל של המלמד אינו קבוע וקיים דיש קנקן חדש מלא ישן וישן שאפילו חדש אין בו, והיוצא מכולם דלעולם ילמוד אדם בילדותו ואל יניח תחילת לימודו על זמן הזקנה, ובנוגע למלמד אם יש לפניו צעיר וזקן ושניהם שוין בידיעתם יבחר בזקן, אבל אם הצעיר הוא מלא דבר בגמרא ובסברא יותר מן הזקן אז יבחר בצעיר, ועמש"כ בחידושי למס' קנים דף כ"ה ע"א.

משנה כא

ר"א הקפר אומר הקנאה והתאוה והכבוד מוציאין את האדם מן העולם, ע' בינה לעתים דרוש כ"ג ובעקידה שער ס"ג מה שהאריכו למעניתם, ולע"ד מה שאמר התנא מוציאין את האדם מן העולם כייל בזה שני הצדדים ביחד, וזה תלוי באיזה אופן השתמש בתכונות אלו, מובן שאם על צד הרע שבהן אז אין כמותן לרוע, ובודאי כי הן הם מקור ההשחתה והאריכות בזה אך למותר, אולם מה טובות הן מדות אלו אם נשתמש על הצד הטוב, אז הן נהפכות מן הקצה אל הקצה, כי קנאת סופרים תרבה חכמה, ואומר אל יקנא לבך בחטאים כי אם ביראת ה' כל היום משלי כ"ג, הלא בשביל יראת ה' נחוצה הקנאה, וכן התאוה אם יתאוה לעשירות לעשות בזה אך טוב וחסד ולקיום התורה, וכמ"כ לכבוד אם באמת כוונתו בזה שהתורה ולומדי התורה יתכבדו על ידו, סוף דבר באיזה אופן

יוציאוהו מן העולם אין תלוי אלא בו, ורק בו בעצמו, וע"ע בס' אהבת ציון להגאון בעל נוב"י דרוש י"ב.

משנה כב

הילודים למות. כוונת התנא דמיום שנולד כן בכל יום ויום ובכל שעה ושעה שושביני הזמן יובילוהו אל קברו, כמה"כ ויום המות מיום הולדו, תיכף משנולד הוא מוכן אל היום של פטירתו מן העולם.

שם והמתים להחיות, ע' אגרות הרמב"ם מאמר תחיית המתים ובס' האמונות והדעות לרב סעדיה גאון ז"ל מאמר שביעי.

שם והוא עתיד לדון ברוך הוא כו', ע' תורת האדם להרמב"ן שער הגמול.

שם ואל יבטיחך יצרך שהשאול בית מנוס לך, ע' העמק דבר לפ' נצבים בפסוק החיים והמות נתתי לפניך.

פרק ה

משנה א

בעשרה מאמרות נברא העולם כו', ע' עקידה שער שבעים ובס' אהבת ציון להגאון בעל נוב"י דרוש ב'.

משנה ב

שכל הדורות היו מכעיסין ובאין עד שבא אברהם וקיבל עליו שכר כולם, ע' עקידה שער ס"ז ושער ע"ח.

משנה ג

עשרה נסיונות נתנסה אברהם אבינו כו', רש"י והגר"א ז"ל אחזו בחשבון בון וסדר של הפדר"א המתחילים בפרק כ"ו, והרמב"ם חשב כפי המבואר באבות דר"נ פל"ג.

משנה ד

עשרה נסים נעשו לאבותנו במצרים ועשרה על הים, ופירש"י וז"ל לא נתפרשו לנו ע"כ, ואולם העשרה נסים על הים הובא ברש"י אח"כ, ולפ"ז הא דלא אתפרש לו קאי על הנסים ש שבמצרים, וזה פלא דהא באבות דר"נ פל"ג הלשון, הביא עשר מכות כנגדן נעשו לישראל ע"ש, הרי מובן כוונת האדר"נ. דאחרי ששנה השי"ת מערכות הטבע להביא המכות על המצריים, הלא הוא בהכרח בדרך נס, ואותו שינוי הטבע שלט רק במצרי והישראל שעמד אצלו פלט מאותן שינוי הטבע, הרי הוא נס בתוך נס, ואין לך נס גדול מזה, והוא כמו שמפרש הרמב"ם, ובודאי משם למד, ומדוע לא אתפרש הכי לרש"י וצ"ע,

משנה ה

עשרה נסים נעשו לאבותינו בביהמ"ק כו', ע' תשב"ץ ח"ג בסימנים ל"ז קל"ה קל"ו סל"ז מה שהאריך בדברי משנתנו וע"ע עקידה שער ק"ב.

שם ולא נמצא פסול בעומר ובשתי הלחם. פירש"י טעמא דשה"ל משום דאין אפיתם דוחה יו"ט ואם יפסלו נדחו לגמרי וכן פירש"י נמי ביומא כ"א ע"א, והקשה לי ח"א הלא יכולים היו לאפות לכתחילה מעיו"ט ארבע או שש חלות ואם יפסלו שתים יקחו אחרות תחתיהן וכל השש חלות לא היו נפסלות בלינה כשם שלא נפסלו אותן השתים דתנור אינו מקדשן ליפסל כדאמרינן במנחות צ"ה ע"ב, ולא עביד רחמנא ניסא על מנן. ותירצתי דמותר החלות על השתים הזקוקות לכבשי עצרת לא די שלא יועילו אלא שיזיקו נמי להני שתי חלות גופייהו אי עביד בסתמא, רק אם אמר ליקדשו תרתי מתוך ארבע, וגם זהו דיעבד, אז מושך שתים מהן ומניפן והשאר נאכלות בפדיון ואם לא התנה לא קדש הלחם כלל כדאוקמינן פ' התכלת מ"ח ע"א, ואם הפסול היה למשל באבידת הכבשים הלא בין אי ס"ל שחיטה עושה זיקה או תנופה עושה זיקה עכ"פ אם הוזקקו זל"ז מעכבין זא"ז והכל מודים בה כדאמר ר' יוחנן במנחות מ"ו ע"א, והשתא אם נאבדו הכבשים בין תנופה ראשונה או שחיטה עד גמר כל העבודות הרי נדחו אותן השתי חלות ויצאו לבית השריפה ומותר החלות הלא יצאו כבר לחולין כנ"ל ולא יועילו עוד אף לכבשים אחרים, והטעם דבשעת זיקת הכבשים עם הלחם צריכות להיות רק שתים כדאמר מושך שתים מהן כו', ולפ"ז בע"כ היו צריכות לנס.

ובפשוטו י"ל דבקרא כתיב שתים שני עשרונים סלת תהיינה ויקרא כ"ג, והמקרא הזה הוא לעיכובא כדאמר בהקומץ רבה כ"ז ע"א שתי חלות הויה. ואף דהתם קאי שיהיו מעכבין זא"ז מ"מ הבינו חז"ל דגם בשעה שנתקדשו עם הכבשים צריכות להיות רק שתים כנ"ל, וע"ע בת' הרשב"א סי' נ"ב.

עוד הקשה החכם הנ"ל בפליאה נשגבה ע"ד רבינו יונה שם במש"כ דנס של שה"ל היה שלא נפסל בלינה, ותמה מה שייך פסול לינה בשה"ל אם כדעת הרמב"ם בפ"ח ה"ח מתו"מ שאפייתן היתה מעיו"ט מגזה"כ דהוא לבדו יעשה לכם לכם ולא לגבוה ע"ש, הלא דבהכרח היתה לינה ואפ"ה לא פסלה משום דכך הוא דרך הכשרן, ולדעת התוס' במנחות נ"א ע"א ע"פ סוגית הש"ס שם ס"פ ר"י דמרבינן שה"ל לאפייה מדכתיב מועדי ה' הכתוב קבע מועד אחד לכולן דקסבר תנור מקדש ואי אפי לה מאתמול איפסלה בלינה ע"ש, א"כ לא היתה לינה במציאות ונשאר בצע"ג, ובאמת הערה נכונה היא למאד.

ולגודל התמיה נראה ליישב דעת רבינו יונה ז"ל בד"ז, דהא זמן אכילתן של בשר הכבשים ושתי הלחם הוא אותו היום וחצי הלילה, כדתנן באיזהו מקומן נ"ד ע"ב זבחי שלמי צבור נאכלין לזכרי כהונה בכל מאכל ליום ולילה עד חצות וכמ"כ הלחם כדכ' הרמב"ם בפ"ח הי"א מתו"מ, ופסול לינה גבי דם נחשב משקיעת החמה כדאמר בזבחים נ"ו ע"א וע' בתוס' שם ד"ה מנין ושם פ"ד ע"ב, ולפ"ז אם דם הכבשים נפסלו בלינה משקיעת החמה, נפסלות גם הלחם אז באותה לינה כיון דזקוקות זל"ז. כן בהעדר הזריקה מי יתיר את הלחם באכילה, וע' רש"י פסחים י"ג ע"ב ד"ה ואינו קדוש.

שם עומדים צפופים ומשתחוים רווחים, וכן הובא בב"ר פ"ה בשם סתמא דמשנתינו, והא דביומא כ"א ע"א קאמר הכי רב יהודא אמר רב, הוא רק בזה שהוסיף ונמשכין אחת עשרה אמה אחורי בית הכפורת כו' ע"ש.

משנה ו

עשרה דברים נבראו בע"ש ביה"ש ואלו הן כו' ואילו של אברהם אבינו כו', ע' עקידה שער כ"א ובכוזרי מאמר שלישי סי' ע"ג.

משנה ז

שואל כענין. פירש"י שואל כפי ענין הדבר שבני אדם עסוקים בו ואינו מפליג לדבר אחר ע"כ, דוגמא לדבר בנות צלפחד דאמרינן בב"ב קי"ט ע"ב חכמניות הן שלפי שעה דברו שהיה משה רבינו דרש בפרשת יבמין ואז אמרו לו אם כבן אנו חשובים תנה לנו נחלה כבן ואם לאו תתיבם אמנו.

ומש"כ כאן בתפארת ישראל אהא דר' ירמיה בב"ב כ"ג ע"ב דבעי רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום דהוא דבר שלא כהוגן ואינו במציאות ועל דא אפקוהו מבי מדרשא ע"ש, פלא שלא ראה דברי התוס' שם על אתר שכתבו בהדיא דהוא מילתא דשכיחא כמו כל מחצה על מחצה שנמצא בש"ס והא דאפקוהו מפרש ר"ת משום דלא חש להא דכל מדת חכמים כן הוא ע"ש, וכפי' ר"ת משמע בר"ה י"ג ע"א ובסוטה ט"ז ע"ב דר"ז קא"ל לר' ירמיה לאו אמינא לך לא תפיק נפשך לבר מהלכתא כל מדות חכמים כן הוא ע"ש, ומזה מוכח ברור דבזה כבר נכשל ר' ירמיה, בר מן דין בלתי מובן איך אפ"ל דשאלת ר' ירמיה היתה שלא כהוגן הלא בעירובין ס"פ מי שהוציאוהו א"ר חנינא רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום לא יכנס דכתיב אם תשיב משבת רגלך רגלך כתיב והא תניא רגלו אחת בתוך התחום ורגלו אחת חוץ לתחום יכנס הא מני אחרים הוא כו' ע"ש, הלא חזינן דממש בשאלת ר' ירמיה היו מעוניינים ר' חנינא ותנאי דברייתא

ואפילו ישעיה הנביא בעצמו במש"כ למטרה זו רגלך, ואיך אפ"ל כמש"כ בתפא"י דהוא שלא כהוגן ונגד המציאות.

שם ועל מה שלא שמע אומר לא שמעתי, בירושלמי חגיגה פ"א ה"ח בהאי עובדא דר' יודן נשיאה כתב על ר' חייא בר בא באתרא דלא ידעי ליה שיכבדוהו הרי שלחנו לכם אדם גדול ומה הוא גדולתו שאינו בוש לאמר לא שמעתי, וע' מש"כ בחידושי לזבחים ק"א ע"א.

משנה ח

מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין רעב של בצורת בא כו', בפדר"א ס"פ י"ד קאמר אם אדם חטא ארץ מה חטאה שנתאררה כו' בעבור עונות בני אדם שנאמר ארורה האדמה בעבוריך.

משנה ט

גלות בא לעולם על עובדי ע"ז ועל גלוי עריות ועל שפיכת דמים ועל השמטת הארץ, והנה צ"ל דלא רק שהיא באה אלא דמכפרת נמי, לפ"מ דרב יהודה ס"ל בסנהדרין ל"ז סוף ע"ב דגלות מכפרת ג' דברים חרב ורעב ודבר ור' יוחנן ס"ל גלות מכפרת על הכל ע"ש, והשתא כיון שגם על העבירות ע"ז ג"ע ושפ"ד החמורות ביותר שבכל התורה נמי מכפרת כנ"ל, וכבר הננו בגלות קרוב לאלפים שנה, מעתה יש לנו ודאי פתחון פה לבקש מהשי"ת שיגאלנו במהרה דידן אכי"ר.

משנה י

ארבע מדות באדם האומר שלי שלי ושלך שלך זו מדה בינונית ויש אומרים זו מדת סדום, ע' מה שהאריך בזה בעקידה שער כ"ף.

משנה יא

נוח לכעוס וקשה לרצות רשע, הוא כמש"א בשבת ק"ה ע"ב המקרע בגדיו בחמתו והמשבר כליו בחמתו כו' יהא בעיניך כעובד עכו"ם כו'.

משנה יב

מהיר לשמוע ומהיר לאבד כו', הנה לשון שמיעה דבכולא משנתנו הוא ענין הבנה, כמו והם לא ידעו כי שומע יוסף, ונתתי לעבדך לב שומע לשפוט את עמך, וכן בלשון הש"ס תא שמע או שמע מינה מהא מתניתא תלת, ובזה מובן דברי הירושלמי בחגיגה פ"א ה"ח בהאי עובדה דר' יודן נשיאה כתב על ר' חייא בר בא באתרא דלא ידעי ליה שיכבדוהו הרי שלחנו לכם אדם גדול ומה הוא גדולתו שאינו בוש לאמר לא שמעתי ע"ש, דלכאורה קשה אם שמע ואמר לא שמעתי הרי הוא שקרן ואם לא שמע ואמר שלא שמע הרי אמר

רק את האמת כמו שהוא. האם בשביל זה נופל עליו לאמר שהוא גדול, אמנם אם נפרש דמה שאמר לא שמעתי הוא שלא הבנתי מה שאמרו לי, זהו ודאי גדלות לאמר על עצמו שלא הבין מה שדברו אליו, דאיש אמת כזה קשה להשיג שיעיד על עצמו שהיה בדבר הזה מחוסר הבנה, כאשר יורנו הנסיון. וע' מש"כ בחידושי לזבחים ק"א ע"א.

משנה יג

יתן ויתנו אחרים חסיד, וכ' הגר"א ז"ל כמש"א ב"ב ד"ט ע"א גדול המעשה כו' ע"כ, וקשה הלא הא דאמרינן שם גדול המעשה יותר מן העושה פירושו שהמעשה אינו עושה והעושה אינו מעשה, ועלה קאמר דזכות המעשה גדול יותר ממי שהוא רק עושה, דאילו אם גם המעשה הוא עושה מאי חידוש הוא דזכותו גדול מעושה לחודה, ולפ"ז מה ענין הא דהתם להך דהכא דיתן ויתנו אחרים, שהוא עושה ומעשה ביחד וצ"ע.

משנה יד

ארבע מדות בהולכי בית המדרש הולך ואינו עושה שכר הליכה בידו כו', הנה הגר"א ז"ל נטה בזה מכל מפרשי המשנה, ומפרש דהולך הוא הלימוד ועושה הוא המעשה ע"ש, ולפי דבריו ז"ל צ"ל אם הוא לומד ואינו עושה יש לו שכר בעד לימודו, אולם רבינו יונה בפירושו למשנתנו כ' דהנמנע מעשיית המצוות רשע גמור אף שאינו עושה עבירות ע"ש, ואיך נימא על זה ששכר לימודו בידו. ואפ"ל בכוונת הגר"א ז"ל שבא לידו מעשה בהלכה זו שלמד היום ואינה מקיימה בפועל, אבל שאר מצוות מעשיות הוא מקיימם, ומשו"ה קאמר שאע"פ שלא קיים מצוה זו כשבאה לידו מ"מ קבל שכר על לימודה.

משנה טו

ארבע מדות ביושבים לפני חכמים כו' ונפה שמוציאה את הקמח וקולטת את הסולת, נ"ב היא דוגמא להא דאמרינן בגיטין ס"ז ע"א משנת ר"א בן יעקב קב ונקי וע' אבות דר"נ פי"ח.

משנה טז

כל אהבה שהיא תלויה בדבר בטל דבר בטלה אהבה ושאינה תלויה בדבר אינה בטלה לעולם כו', והסביר הרמב"ם דאהבה התלויה בדבר היא אהבה גשמית ושאינה תלויה בדבר היא סיבת ענין אלקי ע"ש, דוגמא לדבריו מצינו בסנהדרין כ"ט ע"א סהדי שקרי אאוגרייהו זילי, הטעם משום דמתחילה היתה אהבת בצע, ולהיפוך בשבת קי"ט ע"א דאמר מר בר רב אשי פסילנא ליה לצורבא מרבנן לדינא מ"ט דחביב עלי כגופאי ואין אדם רואה חובה לעצמו.

משנה יז

איזו היא מחלוקת שהיא לשם שמים זו מחלוקת הלל ושמאי, וכ' הגר"א ז"ל כמש"א בקידושין ד"ל ע"ב ואינם זזים משם עד שנעשין אוהבים זא"ז שנאמר את והב בסופה ע"כ, ובמחזור ויטרי מפרש ששניהם היו מתכוונין לשם שמים להעמיד דבר על בוריו ע"ש. ומשו"ה תנן ביבמות י"ג ע"ב אע"פ שאלו אוסרין ואלו מתירין לא נמנעו ב"ש מלישא נשים מב"ה ולא ב"ה מב"ש ומסיק בברייתא שם י"ד ע"ב ללמדך שחיבה וריעות נוהגין זב"ז לקיים מה שנאמר האמת והשלום אהבו ע"ש, ומחלקותם קיימת עפ"מ דאמרינן בעירובין י"ג ע"ב שהבת קול העיד אלו ואלו דברי אלקים חיים, וה"נ אמרינן בחגיגה ד"ג ע"ב כולם ניתנו מרועה אחד אל אחד נתנן פרנס אחד אמרן מפי אדון כל המעשים ברוך הוא כו'.

משנה יח

כל המזכה את הרבים אין חטא בא על ידו וכל המחטיא את הרבים אין מספיקין בידו לעשות תשובה ע' חובת הלבבות שער התשובה סוף פ"ט.

משנה יט

תלמידיו של אברהם אבינו אוכלין בעוה"ז ונוחלין בעוה"ב שנאמר להנחיל אוהבי יש ואוצרותיהם אמלא, ע' תוי"ט ושאר מפרשים שילהי עוקצין.

שם אבל תלמידיו של בלעם הרשע יורשין גיהנם ויורדין לבאר שחת שנאמר אנשי דמים ומרמה לא יחצו ימיהם, הנה כל המדות הנשחתות דחשיב במשנתינו גבי בלעם, היו ג"כ בנבוכדנצר הרשע שאמר אעלה על במתי עב וגו', שירד לגיהנם ולבאר שחת מוזכר בשבת קמ"ט ע"ב ובפסחים צ"ד ע"ב.

והנה רש"י כ' כאן דאמרינן בחלק והוה כתוב על קבר בלעם בר ל"ג שנין הוה בלעם חגירא כד קטיל יתיה פנחס ליסטאה ע"כ, לפנינו בסנהדרין ק"ו ע"ב שם לא נזכר תיבת קבר, רק לדידי חזי לי פנקסיה דבלעם והוה כתוב ביה בר תלתין ותלת שנין כו'.

משנה כ

הוי עז כנמר וקל כנשר רץ כצבי וגבור כארי לעשות רצון אביך שבשמים, ע' מסלת ישרים פ"ה ושם פ"ו ובחובת הלבבות שער התשובה פ"י.

שם עז פנים לגיהנום ובשת פנים לג"ע, ע' עקידה שער נ"א ובשמונה פרקים להרמב"ם פ"ד.

משנה כא

הוא היה אומר בן חמש שנים למקרא בן עשר למשנה כו', ע' בספר המדות למהר"י דובנה ז"ל בשער הדעת פי"ב מה שלמד ממשנתינו הגבלת ושיעור הזמן לבא אל השלמות בטפחות ימי חיי חלדו, וע' בתוס' כתובות ד"נ ע"א ובתשב"ץ ח"ב סי' ס"ה ובראב"ן סי' צ"ה אות ג'.

משנה כב

בן בג בג אומר הפך בה והפך בה, פי' חכמת התורה איננה כחכמה אחרת שבכל דבר שבה יש רק הוראה אחת או שתים, וכיון שהבנת כוונתה אין לך מה לחשוב בה יותר, וזהו מפני שהיא רק חכמה אנושית, לא כן תוה"ק להיותה אלקית. לכן כל מה שתהפוך מחשבותיך בה תמצא בתוכה יותר ויותר, וכאמר החכם מכל אדם דדיה ירווך בכל עת, ודרשו בעירובין נ"ד ע"ב למה נמשלו דברי תורה כדד מה דד זה כל זמן שהתינוק ממשמש בו מוציא חלב אף דברי תורה כל זמן שאדם הוגה בהן מוצא בהן טעם, ואמרו בסנהדרין ק"ג ע"ב מנשה היה שונה נ"ה פנים בתורת כהנים אחאב פ"ה וירבעם ק"ג, ושלמה אמר אמרתי אחכמה והיא רחוקה ממני, הרי דלחכמת התורה אין גבול, ועוד דכל חכמה היא בענין פרטי או פרטיים. לא כן תוה"ק "דכולה בה" כמאחז"ל ריש ב"ר התורה אומרת אני הייתי כלי אומנתו של הקב"ה. והיינו דקאמר "ובה תחזי" כל פרט ופרט שבעולם שלבך חפץ לדעת, כן בחכמה אחרת אם מצאת בה ענין בבחרותך, אפשר שלא תתאים עם שכלך בזקנותך, אבל לא כן תוה"ק "וסיב ובלה בה" באותה התורה שלמדת בנערותך תמצא אותו הטעם גם בזקנותך, "ומינה לא תזוע" לפ"מ שהקדמתיך, "שאין לך מדה טובה הימנה" בשום חכמה בעולם, וע"ע בס' אהבת ציון להגאון בעל נוב"י דרוש ה'.

משנה כג

לפום צערא אגרא, ע' שמונה פרקים להרמב"ם פ"ו ובעקידה שער המאה.

פרק ו

משנה א

ר"מ אומר כל העוסק בתורה לשמה זוכה לדברים הרבה ולא עוד אלא שכל העולם כולו כדי הוא לו כו', ולכאורה הלא בתיבות דברים הרבה היה יכול לכלול גם כל הפרטים דחשיב בתר הכי ומדוע הפרידם לפרשם בבבא מיוחדת דולא עוד ונלע"ד דכוונת התנא דמתן שכרן של לומדי תורה לשמה נחלקין לשני סוגים נפרדים, ישנם שאין ערוך לבני

תמותה להרגישם אף להבינם כל עוד חלקו בחיים, ואשר עליהם נאמר עין לא ראתה וגו', ולפי ששכר של חלק זה אי אפשר לפרש לכן כללו בתיבות זוכה לדברים הרבה, ובבבא דולא עוד פרט הדברים שאפשר לפורטם ומורגשים ג"כ בטפחות ימי חיי חלדו בעוה"ז, וע"ע עקידה שער ע"ב.

משנה ב

אמר ריב"ל בכל יום ויום ב"ק יוצאת מהר חורב ומכרזת ואומרת אוי להם לבריות מעלבונה של תורה כו', ע' עקידה שער צ"א ובס' עטרת צבי דרוש ט'.

משנה ג

הלומד מחבירו פרק אחד כו' או אפילו אות אחת צריך לנהוג בו כבוד נרשם עה"ג ב"מ ל"ג ע"א, אבל לדעתי אין זה ענין להא דהתם דפליגי ר"מ ור' יהודה ור' יוסי, דשם הוא רק איזהו נקרא רבו להשבת אבידתו קודם לשל אביו ולפדותו מבית האסורים קודם לאביו. והכא לא לקרותו בשם רבו אלא לנהוג בו כבוד, והתם המחמיר מכולם הוא ר' יוסי דקאמר אפילו לא האיר עיניו אלא במשנה אחת, והכא קאמר אפילו אות אחת, וא"כ הוא דלא כחד מכל הני תנאי דהתם, וע' בס' האשכול ח"א סי' כ"ה.

שם ואין כבוד אלא תורה שנאמר כבוד חכמים ינחלו, פי' דכבוד הנעשה בשביל עושר אינו תמידי דיש לו הפסק כשנתבטל עשרו, משא"כ כבוד בשביל תורה בזה נאמר ינחלו, ונחלה אין לו הפסק כדאמרינן בר"ה י"ב ע"ב ובב"ב קכ"ט ע"ב ושם קל"ג ע"א וע' תוס' יבמות פ"ב ע"ב ד"ה ירושה.

שם ואין טוב אלא תורה כו', ע' מנחות נ"ג ע"ב.

משנה ד

כך היא דרכה של תורה פת במלח תאכל כו', פי' דרכה של תורה הדרך המוליכו להשגת התורה, וריש לקיש בברכות ס"ג ע"ב סמיך לה אקרא דזאת התורה אדם כי ימות באהל אין ד"ת מתקיימת אלא במי שממית עצמו עליה, ורב בסנהדרין קי"א ע"א סמיך לה אקרא דלא תמצא בארץ החיים לא תמצא תורה במי שמחיה עצמו עליה ובנדרים פ"א ע"א שלחו מתם הזהרו בבני עניים שמהן תצא תורה שנאמר יזל מים מדליו מדלים שבהן, ואפשר נמי להסמיך ענין זה לתשובת זקני הנגב לאלכסנדרס מוקדון מה יעביד אינש ויחיה ימית את עצמו תמיד ל"ב ע"א.

משנה ה

גדולה תורה יותר מן הכהונה ומן המלכות כו', הנה כתר תורה וכתר כהונה וכתר מלכות כולם נרמזו מהשי"ת למשה, שבעשיית הארון המזבח והשלחן, בכולם כתיב ועשו לו זר

זהב סביב, ואמרינן עלה ביומא ע"ב ע"ב דזר של מזבח זכה אהרן ונטלו ושל שלחן זכה דוד ונטלו ושל ארון מונח כל הרוצה ליקח יבא ויקח, ועל כל הני תלתא בא התנא לבאר, דכתר תורה אע"פ שנשאר הפקר לכל הרוצה ליטלו אמנם זהו רק קודם שנמצא הזוכה בו, אבל מי שכבר זכה בו גדול כתרו יותר מכתר המלך או הכהן גדול, ומעלות הכהונה והמלכות א"צ לפרט דמפורשין הן בקראי ובמשנה כדהורו המפרשים, משא"כ מעלות התורה לבד מה שהן מרובות במספרן, מה מאד רחוקות זמ"ז באופן זכייתן, דכהונה אין מעלה להזוכה בה שבאה לו בירושה שהכהונה ניתנה לאהרן ברית מלח, וכן המלכות לדוד ולזרעו עד עולם, ואפילו לבית דוד גופיה היה הכתר בעצמו עדות שמי שלא היה מוכן למלוכה בגזירת מלכה עילאה לא היה הכתר הולמתו כדאמרינן בע"ז מ"ד ע"א, וא"כ מאי מעלה היא לנושא הכתר כיון דמשמיא קא זכו ליה בלא שום טורח, משא"כ המ"ח דברים שהתורה נקנית בהן שכל המעלות קנה בגופו ונשמתו ע"י אכילת פת במלח כו' כדתנן במשנתנו הקודמת.

משנה ו

והאומר דבר בשם אומרו הא למדת שכל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, הנה הכא משמע דמקור הלימוד לאמר בשם אומרו, הוא מהך ברייתא דקנין תורה כדאמר הא למדת, ואילו בחולין ק"ד ע"ב ובנדה י"ט ע"ב אמרו דכבר רמז עלה מסדר המשנה ע"ש, וביותר קשה במגילה ט"ו ע"א דא"ר אלעזר א"ר חנינא כל האומר דבר בשם אומרו מביא גאולה לעולם שנאמר ותאמר אסתר למלך בשם מרדכי, משמע דכל הילפותא ומהאי קרא חידושא דאמוראי היא וצ"ע.

משנה ז

גדולה תורה שהיא נותנת חיים לעושיה בעוה"ז ובעוה"ב שנאמר כי חיים הם למוצאיהם כו', ע' ספרי עקב סוף פיסקא מ"ח.

משנה ח

הנוי והכח כו' כולם נתקיימו ברבי ובבניו, ע' עקידה שער פ"ב.

משנה ט

א"ר יוסי בן קיסמא פעם אחת הייתי מהלך בדרך ופגע בי אדם אחד ונתן לי שלום כו', ע' תשבץ ח"א סי' קמ"ב ובס' מצח אהרן דרוש ו'.

שם בשכבך תשמור עליך בקבר, והנה זה מתאים עם דרשתם בסוטה כ"א ע"א בשכבך תשמור עליך זו מיתה ע"ש ואע"ג דהאי שמירה קאי נמי על הזמן כל עוד חלקו בחיים

כדפירש"י בב"מ ק"ח ע"א, וכ"מ מפירש"י בברכות ד"ה ריש ע"א לענין ק"ש ע"ש, מ"מ י"ל תרתי ש"מ מהאי קרא.

משנה י

חמשה קנינים קנה לו הקב"ה בעולמו ואלו הן תורה קנין אחד כו', אע"ג דכתיב מלאה הארץ קניניך תהלים ק"ד. מ"מ חשב אלו לקנינים פרטיים כדהאריך בעקידה שער י"ח.

משנה יא

רצה הקב"ה לזכות את ישראל לפיכך הרבה להם תורה ומצות כו', ע' בת' שבות יעקב ח"ב חח"מ סי' קפ"ב.